

УДК 347.73:336.27

А. Нестеренко,доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОМОГОСПОДАРСТВА ЯК СУБ'ЄКТИ ОПОДАТКУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

На підвищення рівня життя населення держава найбільш суттєво впливає через податкову політику та формування податкової системи, яка еволюціонує залежно від економічних, соціальних і політичних процесів, що відбуваються в суспільстві. Серед факторів, які впливають на порядок формування й розподілу доходів, важлива роль відводиться податковому механізму, який на сучасному етапі характеризує переважно оподаткування юридичних осіб, тоді як фізичні особи відіграють другорядну роль, а оподаткування домогосподарств узагалі в Україні не передбачено. Домогосподарства постають одним із головних і найменш досліджуваних суб'єктів фінансових відносин.

Так, окремі аспекти діяльності домогосподарств досліджували такі вчені, як А. Вагнер, І. Кулішер, А. Сміт, Д. Рікардо, Д. Стігліц, Д. Хікс. Щодо сучасних вітчизняних і зарубіжних фахівців з економіки, то сучасні підходи функціонування сектора домогосподарств викладені в працях Ш. Бланкарт, Д. Б'юкенен, Е. Лібанова, С. Тютюнникова, В. Опаріна, О. Василик, Б. Сабанті та інших. Серед правознавців питаннями домогосподарств займалися такі вчені, як Ю. Крохіна, М. Карасьова. Разом із тим відсутні спеціальні комплексні дослідження щодо проблем оподаткування доходів домогосподарств. Дискусійними й неврегульованими залишаються питання стосовно залучення їх до оподаткування, оскільки наявні підходи передбачають справляння податку з кожної фізичної особи.

Метою статті є розгляд усіх аспектів оподаткування домогосподарств і

обґрунтування їх як окремих суб'єктів оподаткування в Україні.

Сучасні науковці-фінансисти під домогосподарством розуміють основу життєдіяльності будь-якого суспільства, що являє собою унікальне соціально-економічне утворення, де концентруються соціально-економічні аспекти людського життя, а основою стає родина [13, с. 341]. У системі національних рахунків під домогосподарством розуміється невелика група осіб, котрі спільно проживають, об'єднують (повністю або частково) свої доходи та майно, здійснюють спільне споживання певних видів товарів і послуг, до яких належать насамперед житло й продукти харчування. Іноді можна зустріти визначення домогосподарства як групи осіб (або однієї особи), які проживають на одній території, спільно заробляють доходи та здійснюють витрати, тобто формують спільний бюджет [1, с. 4]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення», категорія «домогосподарство» визначається як сукупність осіб, котрі спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують і витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати в будь-яких із цих стосунків або бути і в тих, і в інших взаєминах. Домогосподарство може складатися з однієї особи [7].

Варто зазначити, що в сучасній економічній літературі домогосподарство доволі часто ототожнюють із по-

няттям «сім'я», що, на нашу думку, не відповідає сутності понять. Відмінність між зазначеними поняттями полягає в тому, що сім'я являє собою групу споріднених осіб, тоді як домогосподарство є ширшим поняттям, оскільки там може бути як одна особа, так і кілька осіб, сімей, які можуть не мати спорідненості. Так, наприклад, в одній квартирі можуть проживати й вести спільне господарство три покоління: бабуся, дідусь, їхні діти та внуки. Водночас більшість учених вважають, що поняття «домогосподарство» й «сім'я», виходячи зі свого функціонального змісту, мають багато спільного [3, с. 105; 12, с. 69]. Крім того, у більшості випадків мова йде про домогосподарства як про сімейні домогосподарства.

Окремо варто наголосити на необхідності розмежування понять «домогосподарство» та «домашнє господарство». Під домогосподарством зазвичай розуміють групу осіб, об'єднаних спільним бюджетом і житлом, а під домашнім господарством – елемент сектора економіки. Тобто, домогосподарства досліджуються на мікрорівні, а домашні господарства – на макрорівні [5, с. 76]. У дослідженні йдеться саме про домогосподарства на макрорівні. Отже, домогосподарства є одним із основних суб'єктів економічної діяльності в суспільстві, діяльність яких виявляється в низці виконуваних функцій, що стосуються практично всіх секторів національної економіки й суттєво впливають на соціально-економічні процеси, які відбуваються в них. Тому саме сьогодні потрібно звернути особливу увагу на функціонування домогосподарств і їх місце й роль у фінансовій системі держави. Узагальнення функцій домогосподарств (постачання виробничих факторів; виробничої; споживання; заощадження) створює необхідні передумови для формування оптимальної системи оподаткування доходів фізичних осіб, яка враховувала б інтереси й держави, і домогосподарств.

Як зазначає професор О.Д. Данілов, система оподаткування доходів

фізичних осіб є регулятором рівня доходів домогосподарств, обсягів їхніх заощаджень та економічної поведінки. Справляння податків – виняткове право держави, яка представляє інтереси всього населення на певній території й, відповідно, збирає плату за послуги, що надає суспільству, забезпечуючи ті чи інші потреби громадян – платників податків [4, с. 93].

Можливість спільного оподаткування сім'ї в сучасних умовах функціонування вітчизняних домогосподарств стає необхідною для реалізації соціальної політики держави, спрямованої на підвищення добробуту домогосподарств. Так, якщо сім'я має низькі доходи, то її можна звільнити від оподаткування, для інших доходів передбачити пільги, залежно від кількості й статусу членів домогосподарств. Дуже часто на сьогодні можна зустріти сім'ї (домогосподарства), у яких працюючих членів домогосподарств один або два, при цьому є члени домогосподарств, які не працюють (діти, хворі, інваліди) чи тимчасово не працюють. За рахунок працюючих забезпечуються непрацюючі члени. І такі сім'ї знаходяться на грані бідності й, урешті-решт, змушені звертатись за допомогою до держави. На жаль, чинне національне законодавство не враховує видатки фізичних осіб при оподаткуванні доходів. Сучасне українське законодавство не розглядає домогосподарство як платника податків. У цьому випадку платниками податків є члени домогосподарств – окремі фізичні особи. Поняття системи оподаткування у фінансовій літературі однозначне, що зумовлено наявністю правової основи Податкового кодексу України. Система оподаткування домогосподарств – це сукупність законодавчо встановлених податків і обов'язкових зборів, які сплачує домогосподарство за результатами своєї фінансово-господарської діяльності до бюджетів різних рівнів, і задоволення власних матеріальних і духовних потреб. Існування різних типів домогосподарств і наявність у них певних

видів економічних ресурсів передбачає наявність доходів від їхньої реалізації. Отже, домогосподарства сплачують як прямі, так і непрямі податки.

Із дією Податкового кодексу України було змінено склад непрямих податків, сплачуваних домогосподарствами. Так, поряд із основними податками, такими як податок на додану вартість, акцизний податок, мито, домогосподарства тепер також будуть сплачувати туристичний збір і збір за місце для паркування транспортних засобів, оскільки вони включаються в ціну споживаних домогосподарствами послуг. Непряме оподаткування збільшує податковий тягар домогосподарств, оскільки частка непрямих податків, сплачуваних домогосподарствами як кінцевими споживачами, становить 60–80%. Зменшення податкового тиску можливо тільки шляхом: 1) зниження ставки податків; 2) зменшення споживання (наприклад, підакцизних товарів).

Основним прямим податком, який сплачують домогосподарства, є податок на доходи фізичних осіб. Згідно із законодавством, базовою ставкою є 15%. Крім заробітної плати, у базу оподаткування податку на доходи фізичних осіб включаються сума відсотків і дивідендів, виграші, спадщина та інші види доходів згідно з чинним законодавством. Спрощена система оподаткування представлена єдиним податком. Верховна Рада України внесла зміни до Податкового кодексу України, якими ввела воєнний податок у розмірі 1,5% до 01 січня 2015 року. В умовах дії нового законодавства з чотирьох наявних груп платників єдиного податку для членів домогосподарств, які займаються підприємницькою діяльністю, можливий вибір із трьох груп [10].

Необхідно відзначити, що в Україні немає загального оподаткування домогосподарств. Не можна не погодитися з висловом А.А. Нікітішіна про закордонний досвід: «Система оподаткування розвинених країн світу дає можливість формувати кінцевий дохід домогосподарств так, щоб кожна фі-

зична особа мала в користуванні дохід, достатній для фінансування всіх необхідних витрат на задоволення своїх потреб, а висока питома вага прямих податків у структурі ВВП і загальних податкових надходжень дає підстави говорити про досить значний економічний добробут» [9, с. 115]. Також необхідність загального оподаткування сімейних домогосподарств розглядає І.В. Чеховська: «Враховуючи те, що 89% громадян України проживають в сім'ї, питання забезпечення належного матеріального стану сім'ї, від якого залежить прогресивний розвиток нашої країни, є актуальним і з огляду на те, що в більшості випадків сім'я є об'єднаним економічним співтовариством із загальними доходами і витратами. Досить актуальним і своєчасним питання впровадження практики сімейного оподаткування в Україні виглядає і на тлі ініціюючих урядом адміністративної та податкової реформ» [14, с. 160]. Такої самої думки дотримується М.І. Рудая: «У багатьох країнах домогосподарство розглядається як окремий суб'єкт оподаткування. У порівнянні з оподаткуванням подружжя, порядок оподаткування домогосподарства є складніше, оскільки передбачає право вибору суб'єктом режиму оподаткування з урахуванням наявних обставин і застосування разових ставок податку залежно від складу домогосподарства і напрямків його діяльності» [12]. В.І. Жиров у своєму дослідженні пропонує справляння податку на доходи фізичних осіб при спільному декларуванні подружжя відповідно до шкали [6, с. 16]. Т.А. Кізима також вважає необхідним здійснення поступового переходу до оподаткування сім'ї за прикладом розвинених країн, що дасть платнику податку змогу вибрати саме той варіант оподаткування доходу, який буде економічно найбільш вигідним для сім'ї [8, с. 254]. Цікавим є досвід зарубіжних країн щодо оподаткування фізичних осіб і домогосподарств. Так, наприклад, у Німеччині при визначенні розміру оподаткованого доходу із

сукупного доходу вираховуються так звані особливі та непередбачувані витрати. До особливих витрат належать витрати, що мають характер матеріального забезпечення сім'ї в майбутньому; страхові внески; цільові внески на житлове будівництво; витрати на професійне навчання й підвищення кваліфікації; аліменти. До непередбачуваних витрат належать вимушені витрати у випадку лікування інвалідності, догляд за хворими членами сім'ї (у межах установленого рівня). Крім того, при визначенні оподатковуваного доходу з нього вираховуються знижки за віком (для платників, старших за 64 роки), неоподатковуваний мінімум знижки на дітей.

У Німеччині традиційно існує так звана класова система оподаткування, де в основу класифікації платника на класи покладений їхній соціально-громадський статус: 1) неодружені працюючі без дітей; 2) неодружені розлучені, овдовілі; 3) одружені за умови, що в сім'ї працює один із подружжя; а якщо працюють обоє, то один із них може за спільною згодою перейти до 4 класу; 4) працюють обоє з подружжя, але оподатковуються нарізно; 5) одружені працюючі, один із них оподатковується за умовами 3 класу; 6) працюючі, котрі одержують заробітну плату в кількох місцях. Наявність податкових класів за соціальною ознакою створює додаткові можливості користування пільгами шляхом переходу із класу в клас. Наприклад, працююче подружжя може саме собі створити пільгу: один із них переходить із третього в п'ятий клас, у такому разі їхній сукупний дохід ділиться на дві частини. Податок справляється з кожної половини доходу окремо за зниженою в силу прогресивної шкали податковою ставкою, а потім подвоюється. У результаті сума двох податкових зобов'язань, узятих окремо, буде меншою, ніж оподаткування сукупного доходу.

У Великобританії, наприклад, податок на прибуток – фіскально й соціально – найбільш важливий податок.

Він передбачає низку пільг: для осіб старших за 64 роки – 4 200 фунтів стерлінгів; для осіб старших за 74 роки – 4 370 фунтів стерлінгів; неповним сім'ям, які мають дітей віком до 16 років; неповним сім'ям, діти яких навчаються у вищих навчальних закладах денної форми навчання; оподатковуваний дохід зменшується на суму витрат, пов'язаних із одержанням доходу (спецодяг, обладнання для роботи), а також на суму внесків до пенсійних і благодійних фондів, медичної страховки для старших за 65 років, процентних платежів по позиках на придбання житла та власності (максимум 30 тис. фунтів стерлінгів).

Отже, у багатьох країнах світу домогосподарство розглядається як окремий суб'єкт оподаткування. Порівняно з оподаткуванням подружжя, порядок оподаткування домогосподарства є складнішим, оскільки передбачає право вибору суб'єктом режиму оподаткування з урахуванням наявних обставин і застосування різних ставок податку залежно від складу домогосподарства й напрямів його діяльності. Такий підхід, на нашу думку, забезпечує більшу об'єктивність процесу оподаткування доходів фізичних осіб.

В Україні, згідно з чинним законодавством, суб'єктом податку з доходів фізичних осіб може бути лише конкретна фізична особа [10]. Як уже зазначалось вище, виділення суб'єктом оподаткування подружжя, сім'ю чи домогосподарство не передбачено. Водночас у зарубіжній практиці при оподаткуванні доходів фізичних осіб може застосовуватись і роздільний, і сукупний підходи. Перший із них передбачає оподаткування окремих індивідумів, другий – їхньої сукупності, сформованої за встановленими критеріями (спорідненість, спільне проживання тощо).

Індивідуальне оподаткування передбачає, що податок справляється з доходу кожного працюючого члена сім'ї, а стосовно непрацюючих членів сім'ї встановлюються суми вирахувань

із оподатковуваного доходу, що дають змогу забезпечити в мінімальному обсязі їх існування [2, с. 342]. При цьому обов'язок зі сплати податку виникає лише в працюючого члена сім'ї, а розпоряджатися доходами (у тому числі на користь сім'ї) він має право лише в частині засобів, що залишаються після оподаткування. Саме такий варіант застосовується нині в Україні. Його перевагою є простота адміністрування податку, забезпечення можливості утримувати податок упродовж року відповідно до періодичності отримання доходу платниками.

Натомість спільне оподаткування передбачає визначення об'єктом загального доходу домогосподарства з урахуванням мінімально допустимого рівня життя всіх його членів. На цій основі розраховується неоподатковуваний мінімум доходу домогосподарства, а оподаткуванню підлягає сума, що перевищує встановлений неоподатковуваний мінімум. На відміну від попереднього варіанта, ставка податку визначається з урахуванням рівномірного розподілу податкового навантаження на кожного члена, незалежно від форми та розміру його внеску в загальний дохід домогосподарства, що розглядається як єдиний платник податку.

Сплата податку, як правило, здійснюється за підсумками року, проте передбачає сплату авансових сум протягом звітного періоду. Спільне оподаткування дає змогу повною мірою використовувати податкові вирахування, що надаються для матеріально залежних осіб, які перебувають на утриманні працюючих членів домогосподарств.

Однак не варто позбавляти вибору домогосподарств обкладати свої доходи роздільно. На нашу думку, чинну систему оподаткування доходів домогосподарств необхідно також зв'язати із сумою витрат домогосподарств, яка включає таке: витрати на житлово-комунальні послуги, виплату сум основного боргу й відсотків по іпотечному кредитуванню, навчання членів домогосподарств у вишах.

Проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо перегляду ставок податків» [11] № 11358 розроблений з метою встановлення режиму більш справедливого оподаткування та перерозподілу податкового навантаження між фізичними особами й домогосподарствами залежно від доходів і витрат кожного такого платника податків. Законопроект несе в собі такі основні новації: *платником* податку є не фізична особа, а домогосподарство – сукупність фізичних осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують і витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати в будь-яких із цих стосунків або бути і в тих, і в інших взаєминах. Домогосподарство може складатися з однієї особи; *об'єкт оподаткування* домогосподарства складається із суми доходів, отриманих усіма його членами; *ставка податку* залежить від розміру середньоарифметичної зарплати по домогосподарству. Якщо на кожного члена домогосподарства припадає менше ніж половина мінімальної зарплати, установленої на 01 січня звітного року, – ставка 5%; від 0,5 до 1 мінімальної зарплатні – 10%; від 1 до 3 мінімальної зарплатні – 13%; від 3 до 5 мінімальної зарплатні – 15%; від 5 до 10 мінімальної зарплатні – 17%; більше ніж 10 мінімальних зарплат – 20%. Ставка застосовується до всієї суми оподатковуваного доходу домогосподарства. Обов'язок щодо заповнення та подання декларації до органів Державної податкової служби України покладається на будь-якого повнолітнього члена домогосподарства.

За словами розробників, цей проект спрямований на зміни системи оподаткування від індивідуального принципу кожної фізичної особи окремо до оподаткування сім'ї (домогосподарства) як цілісного економічного організму.

Уведення прогресивної шкали оподаткування втілює принцип справедливого оподаткування доходів громадян і соціальної відповідальності більш заможних верств населення перед суспільством. Але варто зазначити, що механізм введення оподаткування домогосподарств стане можливим лише при введенні на території України загальної декларації про доходи громадян. Кабінет Міністрів України пропонує Верховній Раді України ввести загальне декларування доходів для фізичних осіб¹. Наскільки можна судити, планується введення щорічного декларування своїх доходів усіма громадянами України. Така ініціатива Державної податкової служби України подається як ефективний інструмент боротьби з тіньовою економікою, має на меті вдосконалення контролю доходів усього населення країни, а не лише державних посадових осіб. Очевидно, що це спрямовано передусім на боротьбу з таким явищем, як «зарплати в конвертах». До того ж загальне декларування надасть податковим органам додатковий контроль доходів усіх громадян країни. У деяких країнах – США, Канаді та деяких європейських країнах – існує практика загального декларування, але вона більш гнучка. Крім відповідальності за неподання декларації, у цих країнах також передбачена мотивація шляхом надання пільг, наприклад, за наявності іпотеки або залежно від кількості утриманців у родині. Протягом року податкові органи стягують податок за певною ставкою, але в кінці року роблять перерахунок, після якого досить швидко повертають податки. Тому, перш ніж приймати рішення про тотальне декларування, видається доцільним вивчити детальну практику в інших країнах і для початку адаптувати українське законодавство до наявних реалій.

Отже, ураховуючи викладене вище, можна дійти таких висновків. По-пер-

ше, обґрунтовано доцільність визначення суб'єктом при оподаткуванні доходів населення не окрему фізичну особу, а домогосподарство загалом. Під останнім потрібно розуміти фізичну особу чи сукупність фізичних осіб, які спільно проживають (на одній території), мають спільний побут, ведуть спільне господарство, спільно формують доходи та витрачають їх з метою задоволення власних потреб, унаслідок чого стають єдиним суб'єктом фінансових відносин. По-друге, платникам податків – фізичній особі/домогосподарству – як суб'єктам оподаткування надається право вибору серед індивідуального оподаткування чи спільного оподаткування. По-третє, таке право вибору буде відповідати принципу справедливості оподаткування. Такий підхід дасть змогу забезпечити комплексність при вирішенні проблеми фінансового регулювання доходів населення, а також урахувати ситуацію, коли сукупні доходи домогосподарства не надають можливості забезпечити належне існування його членів, що зумовлює потребу в наданні їм державної фінансової допомоги та веде такі домогосподарства до межі бідності.

Ключові слова: домогосподарства, оподаткування, фінансова система, доходи й видатки домогосподарств.

У статті вивчаються проблемні питання оподаткування домогосподарств як самостійних суб'єктів оподаткування в Україні. Розглядається легальне визначення домогосподарств і можливість їх використання як самостійних суб'єктів оподаткування в Україні. Проаналізовано стан оподаткування фізичної особи в Україні та зроблено висновки, що доцільно визначити суб'єктом при оподаткуванні доходів населення не окрему фізичну особу, а домогосподарство загалом; платникам податків – фізичній особі/до-

¹ Про це йдеться в зареєстрованому 22 грудня Законопроекті України № 1578 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sensor.net.ua/n317571>.

мого господарству – як суб'єктам оподаткування надається право вибору обирати індивідуальне оподаткування чи спільне оподаткування; таке право вибору буде відповідати принципу справедливості оподаткування.

В статті вивчаються проблемні питання оподаткування домогосподарств як самостійних суб'єктів оподаткування в Україні. Розглядається легальне визначення домогосподарств та можливість їх використання в якості самостійних суб'єктів оподаткування в Україні. Проаналізовані положення оподаткування фізичної особи в Україні та зроблено висновок, що цілком доцільно визначати суб'єктом при оподаткуванні доходів не окреме фізичне лице, а домогосподарство в цілому; плателиком – фізичній особі/домогосподарству – як суб'єктам оподаткування надається право вибору між індивідуальним оподаткуванням або спільним оподаткуванням; таке право вибору повинно відповідати принципу справедливості оподаткування.

In the article the issues of taxation of households as independent subjects of taxation in Ukraine. We consider the legal definition of households and their possible use as independent subjects of taxation in Ukraine. Analyzed individual tax position in Ukraine and concluded that it is appropriate to define the subject of the taxation of incomes not separate individual and household in general; taxpayers physical person / household as the subject of taxation given the option to choose individual taxation or joint taxation; a right of choice is the principle of equitable taxation.

Література

1. System of Economic Accounts for Food and Agriculture. FAO Statistical Development Series 8, Food and Agriculture Organisation of the United Nations, Rome, New York and Geneva : Economic Commission for Europe, United Nations, 2005. – VH+104 p.

2. Бернар И. Толковый экономический и финансовый словарь: французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология : в 2 т. / И. Бернар, Ж. Колли ; пер. с франц. – М. : Международные отношения, 1997. – Т. 2. – 1997. – 760 с.

3. Гусаков В.Г. Аграрная экономика: термины и понятия / В.Г. Гусаков, Е.Н. Дереза. – Минск : Беларус. наука, 2008. – 576 с.

4. Данилов О.Д. Податкова система та шляхи її реформування : [навчальний посібник] / О.Д. Данилов, Н.П. Фліссак. – К. : Парламентське видавництво, 2001. – Т. 1. – 2001. – 864 с.

5. Економічна енциклопедія : в 3 т. / редкол. С.В. Мочерний та ін. – К. : Академія, 2000. – Т. 1. – 2000. – 864 с.

6. Жиров В.И. Налогообложение домашних хозяйств : автореф. дисс. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.10 / В.И. Жиров. – Саратов, 2005. – 20 с.

7. Про Всеукраїнський перепис населення : Закон України від 19 жовтня 2000 р. № 2058-111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2010.

8. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінуючі тенденції розвитку / Т.О. Кізіма ; вст. слово С.І. Юрія. – К. : Знання, 2010. – 431 с.

9. Никитишин А.А. Роль оподаткування в забезпеченні реалізації соціальної політики держави / А.А. Никитишин // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2010. – № 10. – С. 113–119.

10. Податковий Кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.portal.rada.gov.ua>.

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо зміни ставок податків : проект Закону України від 17 жовтня 2012 р. № 11358.

12. Рудая М.І. Податкові відносини домогосподарств як специфічного сектору економічної системи держави / М.І. Рудая // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 3 (21). – С. 69–73.

13. Фінанси : [підручник] / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.

14. Чеховська І.В. Правові підстави запровадження сімейного оподаткування в Україні / І.В. Чеховська // Науковий вісник Національного університету ДПС України. Секція «Економіка, право». – 2011. – № 4 (55). – С. 160–168.

